

ABSTRAKT

Cílem disertační práce je identifikovat a vysvětlit slabá místa – “slepé skvrny” srovnávací metody a metody vnitřní rekonstrukce, tak jak se uplatňují v tradiční historické lingvistice, zejména v indoeuropeistice. Jak v jazyce, tak i ve vědě se může jako nejlepší ukázat vysvětlení historické – proto zde stručně shrnuji vývoj metod od předvědědeckého období k pozdnímu strukturalismu a současnému stavu na počátku 3. tisíciletí. Ukazuje se, že se tyto metody zakládají na téže intuici, která slouží mluvčím k osvojování jazyka a tím pádem jsou náchylné k jednostrannosti, jež je užitečná pro mluvčí, ale vede k pomíjení případných kontraintuitivních řešení.

Také původní účel metod byl odlišný od jejich dnešního uplatnění a nadále trvá debata, zda je rekonstrukt prajazyka cosi víc než jen formule, zkratka pro množiny korespondencí či zda jde o skutečný jazyk, jež je možné popisovat/rekonstruovat stejným způsobem, třebaže s menší jistotou, jako kterýkoli živý jazyk. Formalistický jazyk je *abstraktní* systém a z pohledu historické lingvistiky (o čemž níže) to vlastně není jazyk a neposkytuje jakékoli uspokojivé vysvětlení toho, jak se jazyky vyvinuly do odlišné podoby, nanejvýš poskytuje prostředek kódování je dekodování jednoho jazyka v druhý, k čemuž není vzhled do mechanismu vývoje nezbytný.

Historické lingvistice se právě nedaří definovat a popsat samotný předmět výzkumu: jazyk v čase. Na základě metafor inspirovaných evoluční biologii autor ukazuje, že jazyk v čase by měl být vnímán jako metaforický koncept podobně jako biologický druh - populace gramatik v složitém vztahu rodiče a potomka. Komunikace se zde definuje jako replikace intence, patrně pomocí tzv. zrcadlových neuronů nebo podobným mechanismem, a jazyk - gramatika a lexikon - je prostředkem kódování této intence. Tento kód je digitální, a to navzdory tomu, že intence je “analogová”, což zaručuje, či přinejmenším vysvětluje úspěchy obou metod, jež se obvykle nevysvětlují, ovšem ani nezpochybňují. Tyto “číslíčky” - “fonémy” se replikují v nejranější fázi akvizice a pro úspěšný průběh tohoto procesu je nutné dosáhnout vysoké míry podobnosti. Tudíž kontinuita podobnosti fonémů v psychoakustickém prostoru je nevyhnutelná. Právě z tohoto důvodu rekonstrukce vždy dosahovala nejlepších výsledků v oblasti historické fonologie a značná část teoretické diskuse v této práci se zabývá fonologií, zatímco gramatika, syntax a lexikon jsou pojednány jin potud, pokud je lze využít k získání dalších dat. Protože se obou metod užívá k rekonstrukci jazykové minulosti, ať už z části jako v případě dochovaných, ale vymřelých jazyků, či úplně, jako v případě prajazyků typu praindoevropštiny, část práce je věnována rekonstrukci jako *sui generis* vysvětlení. Jakkoli je zřejmé, že v této oblasti nelze dosáhnout nomologických vysvětlení, protože experiment a důkaz jsou vyloučeny z principu, i tak lze některá vysvětlení označit za silná a jiná za slabá v rámci určené logikou jazykové změny a fyzickými možnostmi našeho druhu. Ovšem solidní definice jazykové změny v historické lingvistice chybí a tudíž není překvapivé, že termín “změna” není vůbec vhodný k popisu procesu, o němž se jedná.

V jazyce nelze hovořit o fyzické kontinuitě, což by umožňovalo uplatňovat termín “změna”, nejedná se ani prostor, v němž by mohlo docházet k “výměně”. Konceptualizace jazyka v rámci evoluce jednak v praxi zamezuje vlivu esencialismu - tedy představy, že jazyk je systém *per se*, abstraktní a bezčasový, odkud také pramení pomýlené teze o profylaktické a terapeutické změně a řada organistických metafor, přisuzujících jazyku schopnost či přinejmenším tendenci k sebezdokonalování, optimalizaci a plánování vlastního vývoje k specifickému cíli. Další filosofický - či intuitivní - postoj k vývoji jazyka je atomismus v systému a sekvencialismus v sekvenci dějů. Jazykové jednotky (zejm. hlásky) se zde pojímají izolovaně, přestože - paradoxně - se jeví jako by existovaly v jediný okamžik - jako slovo na stránce. Pravý opak je pravdou: nelze ztrácet ze zřetele, že se hlásky při artikulaci do značné míry překrývají, tak jako se překrývají generace mluvčích, a na druhou stranu ve stejném okamžiku, kdy jedna část sekvence probíhá, žádná z ostatních ještě - nebo už - reálně

neexistuje. K těmto představám se druží ještě symetrie - jako rys dokonal(e zrokonstruovan)ého systému. Nemá žádný základ v realitě, ale estetickému vlivu symetrie je obtížné se bránit. Jako prostředek kontroly rekonstrukční metodologie byla už přinejmenším od Jacobsonova článku (1958) o plausibilitě rekonstruovaných jazyků uplatňována typologie. Pokusy "typologizovat" historickou lingvistiku povětšinou selhávají, jelikož komparanda zde jsou synchronní systémy a jejich zobecnění, a nikoli procesy "změny", jež k nim vedou a jež pravděpodobně poskytují lepší vysvětlení libovolného jazykové stavu než typologie synchronní. Historická fonologie vyžaduje typologii sekvencí hlásek svázanou psychoakustickou podobností v řetězce, jejichž kratší úseky zachycují rozptyl synchronní variace a v diachronní rovině *klin* - v tomto případě *fonoklin*.

Slepé skvrny metod historické lingvistiky nevycházejí jen z chybného pojetí "jazyka" a "změny", ale dokonce i pokud je chápeme v novém metaforickém rámci, existuje řada (někdy dlouho známých) slepých skvrn, jež vyplývají z logiky výstavby hláskového systému. Řada změn není pro metody viditelná - většinou se jedná o změny systémové, *nepodmíněné*: posun, splynutí (i s nulou) a zdánlivá setrvačnost. V práci jsou navrženy různé strategie, jak podobné změny odhalit inferencí ze změn kontextových. V případě splynutí např. může posloužit jako vodítko vytížení segmentu v lexikonu.

Obě metody práce analyzuje krok po kroku, přičemž řada principů, jež byly či nadále jsou užívány - např. princip demokratický, podle nějž nejčastější reflex je také reflexem základním, je zavržena. Příklady a příkladové studie se zakládají na praxi indoevropistiky.